

**Юрій Будниченко
Наталка Жмуд**

ВОЄННІ ОПЕРАЦІЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1941 рр.): ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ

У статті на основі різномісних джерел та літератури зроблено спробу окреслити основні прорахунки та успіхи воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.).

Ключові слова: *воєнні операції, Червона армія, Друга світова війна, перший етап.*

**Yurii Budnychenko,
Natalka Zhmud**

MILITARY OPERATIONS OF THE RED ARMY IN THE FIRST STAGE OF THE SECOND WORLD WAR (1939-1941): A QUESTION OF STUDY

In the article, based on various sources and literature, an attempt is made to outline the main miscalculations and successes of the military operations of the Red Army during the first stage of the Second World War (1939-1941).

Key words: *military operations, the Red Army, the Second World War, the first stage.*

Вивчення воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.) займає вагоме місце в осмисленні збройних конфліктів ХХ століття. Є різні підходи до оцінки дій Червоної армії. Втім, після розпаду СРСР, завдяки отриманню доступу до нових, раніше засекречених архівних матеріалів, з'явилися публікації, які змінюють раніше сформовані погляди на стратегію і тактику Червоної армії.

Метою статті є характеристика основних прорахунків та успіхів воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.).

Основою для дослідження стали різномісні джерела та література, що містять матеріали архівних фондів, розсекречені документи радянського уряду та органів військового управління, спогади воєнного керівництва різних сторін, незалежні оцінки і висновки з історіографії досліджуваного періоду.

На відміну від радянської історіографії, яка мала переважно заангажований характер та була перевантажена пропагандистськими наративами, сучасні дослідження намагаються

критично аналізувати воєнні операції, враховуючи як підготовку, так і прорахунки різних сторін, а також вплив політично-економічних чинників на перебіг бойових дій. Тому актуальним видається доступ до раніше заборонених радянських архівів і зарубіжних джерел та їх оприлюднення, активізація наукових студій про перший етап Другої світової війни на регіональних рівнях і формування єдиного світового наукового простору.

Підкреслимо, що характерними особливостями нинішнього етапу розвитку української історичної науки є пошук нових теоретичних і концептуально-методологічних засад у вивченні і викладанні історії. Йдеться, зокрема, про відмову від радянської методології та висвітлення історії України періоду Другої світової війни в українознавчих вимірах, тобто цілісному національно-державному контексті, на засадах державницької ідеї [1], [2], [5], [8].

Особливе зацікавлення викликає розкриття ролі і значення подій на першому етапі Другої світової війни та напередодні німецько-радянської війни, їх місце в зовнішньополітичних доктринах, стратегіях і політиці провідних держав у цей період, оскільки саме вони є ключем до осмислення загалом Другої світової війни та післявоєнних процесів [9].

Отже, підписання 23 серпня 1939 року пакту Молотова-Ріббентропа з Німеччиною, що містив таємний протокол про розподіл сфер впливу в Європі, стало переломним моментом у радянській зовнішній політиці. СРСР отримав можливість контролювати території Західної України та Західної Білорусі. Це вторгнення стало важливим кроком для Радянського Союзу в прагненні посилити свої позиції на європейській арені, хоч і супроводжувалося значними ризиками з боку міжнародної спільноти [12]. Радянською історіографією анексія західних українських земель подавалася як «визволення Радянським Союзом споконвічних українських земель» і «возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі».

Необхідно зауважити, що на першому етапі війни Червона армія провела ряд великих операцій із залученням декількох фронтів, включаючи кампанії проти Польщі у 1939 р., проти Румунії у 1940 р. і проти Фінляндії у 1939-1940 рр.

Аналіз джерел та літератури демонструє, що спочатку Червона армія допустила суттєві стратегічні прорахунки. Наприклад, не вистачало координації між вищим військовим командуванням і військовими частинами.

На стратегію військових дій суттєво впливали політичні рішення, що приймалися в Кремлі. Наприклад, втручання в оперативне планування з боку партійних ідеологів часто заважало та уповільнювало військові рішення. При формуванні фронтів і стратегічних операцій стали визначальними політичні інтереси, що

погіршувало оперативну ефективність. Все ж варто зауважити, що Сталін, незважаючи на свої стратегічні прорахунки і пізніші тактичні помилки, зіграв ключову роль у прийнятті основних рішень на самому початку війни. Його вплив на армійське керівництво, а також на мобілізацію сил і ресурсів мав значний вплив на початковий розвиток подій.

Багато помилок допущено у підготовці особового складу, який був неготовий до швидких маневрів на великих відстанях і до раптових атак противника. Також мали місце проблеми з оснащенням Червоної армії сучасною технікою та зброєю.

Технічна відсталість щодо німецьких військ, зокрема в плані авіації, танків і розвідки, ставала причиною численних труднощів в перших операціях. Ці фактори призвели до значних втрат серед радянських військ, хоча згодом, на тлі отримання нової техніки та організаційно-штатних змін, ситуація почала покращуватись.

Тому не можна недооцінювати ефективність певних операцій Червоної армії на початку війни. Наприклад, операція по вторгненню у Польщу в 1939 році та кампанія в Румунії у 1940 році, хоча і не були вирішальними в стратегічному сенсі, але все ж таки показали певну ефективність радянської військової машини в умовах швидких бойових дій на європейському театрі. Це дозволило радянському командуванню здобути досвід, який став в нагоді у подальших військових кампаніях [4].

Аналізуючи різні точки зору на воєнні операції Червоної армії на першому етапі Другої світової війни, варто зазначити контроверсійність думок про стратегічну недостатність радянського командування та внутрішні фактори, які мали вплив на хід військових операцій.

Так, одні науковці вважають, що основні невдачі, яких зазнала Червона армія на початку війни, стали результатом саме стратегічних прорахунків радянського командування, які ускладнили оперативну ефективність. Інші наголошують на зовнішньому тиску на СРСР через вторгнення на двох фронтах - з одного боку Німеччини, а з іншого - загрози вторгнення Японії на Далекому Сході [2].

Серед основних дискусійних аспектів залишається оцінка рівня підготовки Червоної армії. Ряд дослідників вказують на те, що незважаючи на великі ресурси, армія була не готова до масштабних мобільних бойових дій, зокрема через відсутність достатнього рівня технічної оснащеності. Однак деякі історики зазначають, що навіть на початку війни радянська армія мала потенціал для перемоги завдяки масовій мобілізації і величезним людським ресурсам, які могли компенсувати значну частину військових недоліків.

Є думки, що головною причиною поразок стало саме втручання політичного керівництва у стратегію і оперативне

управління армією, оскільки рішення часто приймалися не на основі військових реалій, а на підставі рішень партії [6].

У підсумку, перший період Другої світової війни став досить релевантним періодом для аналізу дій Червоної армії на подальших етапах.

Потреба в глибокому вивченні цього періоду і досі залишається актуальною проблемою для історіографії. Тому аналіз першого етапу допомагає не лише оцінити минулі події, а й передбачити майбутні напрямки вивчення радянської військової стратегії. Саме після цих поразок було проведено низку глибоких реформ, які дозволили створити ефективнішу військову машину, здатну не лише протистояти вермахту, але й забезпечити перемогу у німецько-радянській війні. Особливу роль у цих перетвореннях відіграла реорганізація командних структур, посилення технічної оснащеності та вдосконалення навчання особового складу. Незважаючи на численні невдачі на початковому етапі війни, радянська армія змогла адаптуватися до змінюваних умов і зробити з досвіду попередніх поразок необхідні висновки [11].

Зокрема, зі спогадів Карла Густава Маннергейма, ми дізнаємось, як під час фінської кампанії 1939-1940 рр. радянське командування запроваджувало жорсткі дисциплінарні заходи для забезпечення порядку серед військових. Були випадки розстрілів за дезертирство, паніку чи небажання виконувати накази. Це викликало страх серед бійців, і часто вони виконували накази під тиском, а не з власних переконань. У підсумку, репресивна атмосфера в армії залишила глибокий психологічний слід на учасниках тих подій [7].

Цінними для розкриття нашої теми є спогади Вінстона Черчилля, який передає багатогранні настрої, думки та оцінки ключових подій військових і політичних діячів першого етапу Другої світової війни. На його думку, війна для лідерів цього періоду стала не лише серією стратегічних рішень, а й випробуванням на моральну стійкість, здатність до лідерства та важкі рефлексії щодо прийнятих рішень. Ці спогади розкривають, як досвідчені військові та політичні лідери неодноразово переосмислювали свої позиції, шукаючи оптимальні шляхи порятунку своїх країн і людства від майбутньої катастрофи.

У цих мемуарах Черчилль не уникає критики на адресу британського командування, яке на початку війни, як він визнає, було не готовим до такого масштабного конфлікту. Він згадує про численні помилки, допущені під час оборони Франції, що стали уроком для британських військових і зміцнили готовність країни до нових випробувань. Черчилль аналізує ці прорахунки без прикрашання, розуміючи їхню роль у поступовому набутті досвіду та вдосконаленні британської військової машини [3].

Вважаємо, що попри значний пласт опрацьованих джерел та літератури, для глибшого осмислення антропології війни (місце і роль людини на війні, вплив культурних особливостей на спосіб ведення війни) варто ширше залучати мемуари як вищого керівництва, так і учасників бойових дій різних сторін, спогади очевидців та дітей війни тощо.

Дослідження воєнних операцій Червоної армії на першому етапі Другої світової війни допомагає глибше зрозуміти не лише слабкості радянської військової машини того часу, а й її здатність до самовдосконалення, відновлення і мобілізації в критичних умовах. Це дозволяє робити висновки, які є актуальними і в контексті сучасних військових конфліктів, зокрема, російсько-української війни, де варто вчитися на помилках минулого для вироблення ефективніших стратегічно-тактичних дій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вегеш М. М., Віднінський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918 - 1939). Київ - Ужгород, 1998. 257 с.
2. Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому XX столітті / уклад. й передмова Вахтанга Кіпіані. Вид. 2-е, скорочене, перероблене. Х.: Віват, 2023. 304 с.
3. Вінстон Черчилль. Спогади про Другу світову війну. Т. 1; з англ. пер. П. Тарашук. К.: Вид-во Жупанського, 2018. 496 с.
4. Гриневич В. А. Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939-40 рр.: Військо-політичні, ідеологічні та соціально-психологічні аспекти / Гриневич В.А. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2003. № 10. С. 340-372. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2003_10_340 (дата звернення: 20.10.2024).
5. Дробот І. І. Українське питання у зовнішньополітичних планах європейських країн у міжвоєнний період (1920 -1939 роки). К., 1999. 80 с..
6. Єрмоленко В. А. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX-XX століть. Вид. третє. К: Дух і літера, 2023. 480 с.
7. Карл Густав Маннергейм. Спогади: у 2 т. / пер. з фін. Юрій Зуб. 2 видання. К.: Наш формат, 2024. Т.2. 368 с.
8. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 - 1945). К., 1999. 336 с.
9. Лоренс Різ. Гітлер і Сталін. Тирани і Друга світова війна, Х.: Фоліо, 2020. 544 с.
10. Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни. К.: Інститут історії України, 2004. 121 с.
11. Похід Червоної армії в Західну Україну у вересні 1939 року / В. Дехтярук // Intermarum: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. С. 209-222. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inhpc_2015_2_17 (дата звернення: 16.11.2024).
12. Рижкова Ю. А. Пакт Молотова-Ріббентропа як роковий вирок Європейського континенту / Ю. А. Рижкова // Право та інновації. 2020. №1(29). С. 71-74.